

GÖYTÜRK HÖKMDARI BİLGƏ XAQAN (716-734)

DOI: <https://doi.org/10.36719/2708-065X/104/5-9>

Məqalədə Göy-Türk dövlətinin 716-734-cü illərdə hökəmdarı olan Bilgə Xaqandan bəhs edilmişdir. İlk öncə Göy-Türk Hökəmdarı Bilgə Xaqan 716-734-cü illərdə hakimiyyət başına gəlməmişdən öncə Bilgə Xaqan adından bəhs edilib. Daha sonra isə Bilgə xaqanın 716-cı ildə hakimiyyətə gəlməsi və 734-cü ilədək siyasi və hərbi fəaliyyətlərindən bəhs edilmişdir.

Açar sözlər: Bilgə Xaqan, siyasi və hərbi fəaliyyətlər, 716-734, Qapqan Xaqan, Köl Tigin.

Giriş. Bilgə Xaqan adına ilk dəfə Göytürk dövründə rast gəlinməkdədir. Bu dövrün ən tanınmış şəxsiyyətinin titulu Bilgə olaraq diqqət çəkir. Çin dilində Pi-kia olaraq bilinən bu ad, Azərbaycan Türkcəsində Bilgə adı ilə tanınır. Bilgə Kağanın başlanğıcda əsl adının Bey-kür və ya Bey-kürlüy olduğu təxmin edilir [4, s.268]. Bilgə kimi Kağan (Xaqan) da bir ad (titul) olaraq ortaya çıxmışdır. Xaqan Göytürk dövründə bütün hökəmdarlara verilən addır. İmperator mənasında istifadə edilmişdir. Xaqan adına yazılarda müxtəlif vəsilələrlə rast gəlinməkdədir. Bu ad Kaan, Xaqan, Xan şəkillərində istifadə edildiyi də bilinməkdədir. Sonradan Xan şəkilində istifadə edilmişdir.

Bilgə Xaqanın hakimiyyətə gəlməsi (716-734), siyasi və hərbi fəaliyyətləri. Qutluq Xaqan və İltilgə Xatunun oğlu olan Bilgə, biçin (meymun) ilində, 684-cü ildə anadan olmuşdur. Bilgə daha 14 yaşında ikən, Qərb bölgələrinin, yəni Tarduşların "Şad"ı təyin edilmişdi [6, s.39-40]. Bölgəsi Altay dağlarının cənub ətəklərinin qərbində İrtiş çayı ətrafları idi. 716-cı ilə qədər şərqdə Sarı Çaya Shan-Tung düzənliyində, qərbdə Dəmir Qapıya Göymən Dağlarının şimalındakı Qırğızlara ümumi iyirmi beş səfərə qatılmış, bunların hamısında müvəffəqiyyət qazanmışdı [1, s.185]. Qapqan Xaqan (691-716) ölmədən əvvəl kiçik oğlu Fu-chuyu İni El Xaqan təyin etmişdir [3, s.56]. Qapqan Xaqanın yerinə hakimiyyətə gələn oğlu İnəl (Böğü) xaqanlığı bu böhranlı dövründə dövlət düzümlərini tutacaq qüdrətdə deyildi. Qarışıqlığın qarşısı alınmadı və ölkədə, yurdda dinclik olmamışdır [4, s.119], üsyanlar dayanmamışdır. Özəlliklə, Oğuz boyları davamlı üsyan halında idi. İnəl Xaqanın dövlətin bütün yükünü çiyinlərində daşıyacaq qədər qüdrətli olmadığını görən Bilgə və Köl Tigin qiyam edərək, onu taxtdan endirdilər [3, s.23]. Bu mübarizə əsnasında, cəsur Köl Tigin İni El Xaqan ilə birlikdə Qapqan xaqanın bütün uşaqlarını və adamlarını aradan qaldırması xaqanlığın sonunu dəyişdirmişdir. O, Çin qaynaqlarında adı Mo-chih-lien şəkilində yazılan və Göytürk Yazılı Kitabələrində isə Bilgə olaraq qeyd edilən böyük qardaşını xaqanlık taxtında oturtdu [3, s.150]. Yeni xaqan Bilgə (716-734) oldu [6, s.23]. Bilgə xaqan Kül Tigin Sol Şad təyin etdi. Bundan başqa ordu komandirliyinə də İnəncu, Apa Yarıqan Tarxan titulu verilən Kül Tigin təyin edildi. Bilgə xaqan Tarduş Şad vəzifəsinə İşbara Bilgə İç Çor təyin edildi [3, s.150-151]. Bundan başqa, 705-ci ildən bəri üzvü olduğu Yarguda (yüksək məhkəmə), Bilgə xaqanın qaynatası olduğu üçün qiyam əsnasında toxunulmayan Tonyukuk yenidən əvvəlki vəzifəsi olan "ayqucu" (Dövlət Məclisi Başçılığı) vəzifəsinə təyin edildi [4, s.119-120]. Kül Tigin və Bilgə xaqan seçildiyi zaman, Göytürk ölkəsindəki qarışıqlıq hələ sonlandırılmamışdır. Çünki bu vəziyyətdən faydalanmaq istəyən bəzi qəbilələr və onların rəhbərləri müstəqil yaşamağı arzulayırdılar. Bu səbəblərə görə, Bilgə xaqanın ilk savaşı, Uyğur Eltəbərinə qarşı 716-cı ilin sonlarına doğru, Selenqa Çayı boyu, Qarqan Qısılda baş verdi. Uyğurların yurdları dağıdıldı. Uyğur Eltəbəri yüzə yaxın döyüşçüsü ilə qərbə doğru qaçdı [3, s.154]. 716-cı ildə qərbdə güclənmiş olan Türkişlər, komandanları Su-Lu idarəçiliyi altında açıq bir şəkildə Göytürk İmperatorluğu qarşı çıxdı. Bu düşmənciliyin səbəbi isə, imperatorluğun qərb ucundakı Türkişlərin hakimiyyət altına almaq istədikləri Aşina şahzadələrini, yəni qanuni Türk xanlarını öz nümayəndələri olaraq qəbul etməsi idi. A-shih-na Hien Çindən kömək, dəstək istəmiş ancak, əli boş bir şəkildə geri dönmüşdür. 719-cu ildən qısa müddət sonra Ərəblərin hücumları Türkişlərin əlini-qolunu bağladı və Türkişləri Göytürk İmperatorluğu üçün təhlükə aradan

qalxdı [2, s.202]. Hər fürsətdə mövcud rəhbərliyə üsyan edən Oğuzlar da Göytürk İmperiyasının hökmranlığını tanımaq istəmədikləri üçün qaçıb Çin tərəflərinə keçdilər. Onların bu davranışını özü üçün təhlükə hesab edən Bilgə xaqan 717-ci ildə Oğuzların üzərinə hücum edərək onları darmadağın etdi. Bu sırada qonşuları Tatabılar, Çin ilə razılaşıaraq, Göytürklərə qarşı pis rəftar etməyə başladılar. Göytürklər yay fəslində ordu göndərilmişdir. Kadirqandan Yışa qədər sürgün edilən Tatabılar 717-ci ildə məğlub oldu [3, s.155]. Məğlubiyyətdən sonra Tatabılar Kadirqan dağlarına yerləşdilər [1, s.187]. 717-ci ilin sonları və ya 718-ci ilin əvvəllərində Yaştarın əmri altındakı Göytürk ordusu Qarluqlar üzərinə hücum etdi [3, s.159]. Buna səbəb isə Qarluqların 718-ci ildə təkrar olaraq üsyana təşəbbüs göstərməsi idi [4, s.121]. Bu savaş Tez çayı sahilində oldu və Qarluq İltəbəri məğlub edildi [3, s.155]. Şimali Cünqariya Türklərin əlinə keçdi [7, s.272]. Digər bütün Göytürk kağanlarından fərqli olaraq Bilgə Kağan, Çin ilə əlaqələrini yaxşılaşdırmaq niyyətində idi [7, s.23]. Bilgə Xaqan ölkəsi içində daxili sabitliyi bərqərar etdikdən sonra Çin ilə münasibətləri həll etmək yoluna qoyuldu. Geniş miqyaslı talanlar və basqınlar planlayırdı. Ancaq, Tonyukuk insanların savaş ilə deyil, barış ilə zənginləşdiyini, Göytürklərin hələ təzə-təzə bir araya gələrək toplandıqlarını, hələ zəif olduqlarını, qüvvətlənmək üçün ən az üç ildən çox vaxt lazım olduğunu açıqlamışdı. Bilgə Xaqan Tonyukukun tövsiyələrini dinlədikdən sonra Çinə hücum etmək fikirindən imtina etdi [2, s.186]. 718-ci ildə Göytürklər, Çinlilərə sülh təklifi etsə də, ancaq Çinlilər bu təklif qəbul edilmədi. Çinlilərin bu təklifi qəbul etməməsinin səbəbi bəlkə də, 716-cı ildə Göytürklər arasında yayılmış olan Bilgə Tonyukukun Türkişlərlə müharibə zamanı onun öldüyü barədə əsassız xəbərlər idi. Bu xəbərə inanan Çinlilər, Göytürklərin ağıllı bir məsləhətçisinin olmadığını düşündülər və bunu fürsət bilərək sülh təklifini qəbul etməyərək Göytürklərə qarşı hərbi əməliyyatlara başlamaq üçün hazırlıqlara başladılar. 719-cu ildə Basmıl, Qırğız, Kitan və Çin arasında ittifaq bağlandı. Çin İmperatoru Hsüan-Tsung, Kitan və Tatabıları çağıraraq, 720-ci ilin payız fəslində, indiki dövrdə Sui-Yüan əyalətindəki Kera çayı sahilində yerləşən, Bilgə Xaqanın sarayına qəflətən hücum etmək təklifini söylədi [3, s.156]. Çin İmperatorunun qəti qərarı savaşmaq idi. Çinlilər bundan başqa Qırğızların başçısı olan Qutluq Bilgə Xaqan və digər Göytürklərə müxalif olan Qapqanın oğlu Sol Bilgə şahzadəsi Mo Tegin, Sağ Bilgə şahzadəsi A-shih-na Bilgə Təgin, Yen-Shan bölgəsinin şahzadəsi Huo-pa-shih və bir çox bəy və digər müxalif qüvvələr ilə gizli bir şəkildə ittifaq qurdular. Bunların hamısı Çinlilər ilə birlikdə Göytürklərə qarşı hücum etməyi qəbul etdilər. Çinlilər və müttəfiqlərin bir yerdə ordu sayı 300 min idi. Bu müttəfiq ordular Chi-luo çayının yuxarı ətraflarına toplandılar. Müxtəlif qollara ayrılaraq Göytürklərin üzərinə hücum etdilər [2, s.189]. Dərhal Bilgə Xaqanın əmri ilə dövlət məclisi quruldu və bu məclisdə Göytürklərə qarşı edilmiş olan müttəfiq orduların hücumlarını necə dayandırmağın yolları və bundan sonra nə cür hərəkət etmək yolları müzakirə edildi [3, s.157]. Basmıllar, 721-ci ildə payız fəslində tək başlarına Göytürklərə qarşı hücum etdilər [4, s.187]. Ancaq digər müttəfiqlərin köməyə gəlməmələri ucbatından Basmıllar geri dönməyə məcbur oldular. Bu həmləyə qarşı Göytürk ordusu özlərinə qarşı cəbhə yaradan bu düşmənləri cəzalandırmaq üçün Beş Balıq şəhərinə hərbi yürüşə çıxdı. Ardınca Türklər Çinə yönəldilər. 720-ci ildə Göytürklər Beş Balıq şəhərinə hücum etdilər [3, s.157]. Beş Balıq hücumunun sonunda bir çox Çin şəhəri yağmalandı [3, s.157]. Daha sonra tək qalan Çin şiddətli zərbələrə məruz qaldı. 720-ci ildə baş vermiş olan Şan-tan Qan Su şəhəri savaşında Çin ordusu məğlubiyyətə düşərək oldu və bunun ardınca Beş Balıq şəhəri zəbt edildi. Kan-çu, Yüan-çu, Liang-çu bölgələrinə qarşı 10 dəfə hücum edildi və hücum nəticəsində bu şəhərlər ələ keçirildi [4, s.120]. Bu savaşdan sonra Göytürklər 721-ci ildə Çinə bir elçi heyəti yollayaraq, Tanq İmperiyası ilə sülh bağladılar [3, s.158]. Bu sülhdən sonra Göytürklərə qarşı üsyan etmiş olan Kitanların və Tatabıların cəzasını verdi. Belə ki, 721-ci ilin qış fəsilində Kitanların və 722-ci ilin yaz fəsilində Tatabıların üzərinə hücum edərək məğlubiyyətə düşərək etdi [1, s.188]. Bu tarixi hadisədən sonra Qarluq məmləkətinə gəlib çıxan Bilgə Xaqan, Qarluq xalqı tərəfindən sevinc hissi ilə qarşılandı [3, s.14]. Bütün şərq və Tarbaqataya qədər olan qərb bölgələri xaqanlığın idarəçiliyinə tabe idi [4, s.122]. Üstəlik 717-ci ildən özünü müstəqil sayan və hiss etmiş olan Türkiş boyunu və bu boyun yaşamış olduğu məmləkəti Bilgə Xaqan artıq özünü bağlı hesab edirdi [5, s.158]. Beləliklə, qısa olsa belə sükunət dövrünə daxil olundu [3, s.160]. Çinlilərin Göytürklər ilə aralarında olan məsələlərə son qoymaq sahəsində son cəhd 722-ci ildə qəbul edildi. Bilgə Xaqan, Kül-Tigin və Tonyukuk Çinə gəlmək üçün dəvət edildilər. Onlar İmperatorun özü tərəfindən Tayşan dağında həyata keçiriləcək təntənəli qurbankəsmə mərasimində iştirak etmək üçün çağırılmışdılar. Çinlilərin xanı və onun

yol yoldaşlarını girov saxlayacaqları hamıya, o cümlədən dəvət edilənlərə məlum idi. Mərasimə çağırılanlar yüksək şərəfə görə minnətdarlıq etməklə kifayətləndilər. Bilgə Xaqan buna cavab olaraq şahzadə qızı özünə həyat yoldaşı olmağı tələb etdi. Ancaq, İmperator razılaşmadı. Çünki əgər razılaşmış olsaydı, o zaman öz şəxsi gücsüzlüyünü etiraf etmək demək idi. Xan güzəştə getdi və hər il Çanyana “xidmətə” bir nəfər əyani göndərməyə başladı. Sülh bağlanmasa da, qabaqcadan razılaşdırılmış qayda-həyata keçirildi. Nəhayət, xan ərəzi məsələsində də güzəştə getdi. “Turfan”ın (Tibet çarlığı) itlərdən yaranması, Kidanlar və Tatabılar mənim qullarımdır və təbəələrimdir və “türkəş xanı xırda hökmdardır həm də türk vassalıdır), amma Bilgə Xaqan Türkəş xana “böyük şan-şərəfətlə” öz qızını ərə vermişdir, Türkəş xanın qızını Bilgə Xaqan həmçinin “böyük şan-şöhrətlə” oğluna almışlardır” fikrini təşəxxüslə bildirməsinə baxmayaraq, Bilgə Xaqan Yeddi Sunu özünə qaytarmağa, yaxud Tibetlilərin azgınlıq elədikləri Tyan-şandan cənuba doğru olan torpaqları ələ keçirməyə tələsmədi [7, s.379-380]. 723-cü ildə Tibet yenidən Göytürk Xaqanlığına qarşı müharibəyə başladı və Göytürk Xaqanlığına qarşı ümumi düşməne qarşı birgə vuruşmağı təklif etdi. Bilgə Xaqan öz loyallıq münasibətinin sübutu və 724-cü ildə imperatorun Şofanda, yəni Ordosda mübadilə bazarını açmağa icazə verməsinə minnətdarlıq əlaməti kimi imperatora Tibet fərmanını göndərdi. Bu o demək idi ki, taxt-tacı öz hüququnun və gəlirin bir hissəsi hesabına ələ keçirdi, çünki Çində xarici ticarətin inhisarı kimi o, atları qızıl və ipək verməklə alan xəzinəyə mənsub idi. Lakin tezliklə imperiya hökuməti iqtisadi münasibətləri köhnə məcraya qaytardı. 725-ci ildə imperiya səfiri Yuan Çjen Xaqanın iqamətgahına gəldi, onu təntənəli şəkildə qəbul etdilər. Burada üç böyük Türk hökumdarı- Bilgə Xaqan, Kül-Tigin, Tonyukuk onunla danışmaq apardılar. Danışqların məzmunu 723-ci ildə bağlanmış müqavilədən aydınlaşır. Həmin müqaviləyə əsasən hər il Türklərə 100 min ipək parça əvəzinə müəyyən olunmuş miqdarda at verilirdi. Yenidən Çində və xaqanlıqda xalq kütlələri ticarətdə iştirak etməkdən uzaqlaşdılar, hər iki hökumət arasında münasibət isə kəskinləşməyə bilməzdi. Çünki Türklər atların, Çinlilər isə ipəyin qiymətinin qalxmasını arzulayırdılar [1, s.206]. Bir neçə il sonra, Bilgə Kağan 724 ilində, bir çinli şahzadə ilə evlənmək istədi; ancaq bu istək imperator Hsüan-Tsung tərəfindən qəbul edilmədi. O görə iki ölkə arasındakı iplər yenidən gərildi [3, s.158]. 725-ci ildən sonra Bilgə Kağan, Çinə qarşı yumşaldı [2, s.24]. 725-ci ildə Çin İmperatoru ölkəsinin sərhədləri daxilində gəzinti etməyi planlamış və Göytürklərin özünə hücumundan qorxduğundan ötür, bir Türk vəzirinin bu səyahətə qatılması üçün müraciət etmişdi. Bunun üçün Ötükənə bir səfir göndərdi. Ötükənə gələn Çin elçilik heyətini qarşılayanlar arasında; Bilgə Xaqan, Po-fu (Bilgə Xatun), Kül-Tigin, Tonyukuk da var idi. Mərasim əsnasında Bilgə Xaqan, İmperatorun evlilik təklifinə mənfi cavab verməsinə görə çox əsəbiləşdiyini açıq bir şəkildə göstərdi, amma yenə də buna baxmayaraq bir Aşina İltəbərini İmperatorun səyahəti əsnasında onu müşayiət etməsi üçün yolladı [3, s.158-159]. Bilgə Xaqan daxili və xarici siyasətə işlərini müvəffəqiyyətlə davam etdirərkən, 731-ci il onun üçün sonun başlanğıcı olmuşdur. Çünki Bilgə Xaqana hakimiyyət taxtını həvalə edən və hər zaman böyük qardaşına dəstək olan Kül-Tigin ölmüşdür [7, s.210]. Kül-Tigin yazılı abidəsində Kül-Tiginin qoyun ilinin 17-ci günündə öldüyü yazılıb [3, s.163]. 731-ci il 27 fevralda [4, s.125]. Kül-Tiginin ölümü Bilgə Xaqanı dərinlən təsirləndirmişdir [1, s.33]. Kül-Tiginin yas mərasimi 731-ci ilin noyabr ayında olmuşdur. Onun cənazə mərasiminə bütün xalqların nümayəndə heyətləri iştirak etmişdir [3, s.164]. Yas mərasiminə qatılan dövlətlər və nümayəndələri bunlar idi: Çin, Kitan, Tatabı, Tibet, İran, Soğd, Buhara, Türkiş, Kırğız və sair [4, s.25]. Amma bu yas mərasimində uzaq xalqlardan bokli yaxud mukri (moxe) və Purum (Rim), yəni Bizans xalqlarının elçiləri yox idi. Abarlar, Üç-Kurukanlar və Otuz-Tatarlar da həmçinin yox idi [1, s.382]. Kül-Tiginin ölüm səbəbi bəlli deyildir [7, s.208]. Bilgə Xaqan vəfat emiş qardaşı Kül-Tigin üçün yazılı abidə qoydurmaq üçün Çin İmperatorundan ustalar göndərməsini rica etdi və elçi heyətini Çin İmperatorluğuna göndərdi. Çin İmperatoru, Bilgə Xaqanın ricasını qəbul etdi və Çin İmperatorunun saray ustalarından olan Çanq-Şen Ünü Bilgə Xaqanın sarayına göndərdi [5, s.156]. Bilgə Xaqanın Çin ustalarını gətirmək üçün vəzifələndirdiyi elçisinin adı isə Toyqun İltəbər idi [3, s.166]. Bir müddət sonra Çin ustalarının hazırlamış olduqları yazılı abidə daşı, yəni Kül-Tiginin bacısının oğlu olan Yolluq Təkinin iyirmi gün içərisində oturub yazmış olduğu bəngü daş (kitabə), 732-ci ilin avqust ayının 1-də təmtəraqlı mərasim ilə qoyuldu. Abidənin yaxınlığında Çinli ustalar tərəfindən düzəldilmiş olan barın divarında Kül-Tiginin həyatından qəhrəmanlıq səhnələri rəsm şəklində həkk edilmişdir. Bundan başqa Kül-Tigin tərəfindən öldürülmüş olanların “balbalları” da qoyulmuşdur [7, s.212]. İki böyük köməkçisini itirən Bilgə Xaqan artıq yalnız

qalmışdı. Onsuz da Bilgə Xaqanın 734-cü ilin yay fəsilində Kitanlara və Tatabılara qarşı Dönk Kəs Dağında baş vermiş döyüş və bu döyüşün nəticəsi olaraq qalib gəlməsindən başqa Bilgə Xaqanın başqa bir hərbi fəaliyyəti göülməməkdədir [6, s.90]. 727-ci ildə Bilgə Xaqan, xaqanlıq hökumət üzvü (nazir) Mei-lu Ço-yu Çinə göndərmiş və imperator tərəfindən etina ilə möhtərəm elçinin təmasları nəticəsində So-fang (Ling-çu-da) şəhərinin Göytürklərlə sərbəst ticarət edə biləcək ortaq bazar-yeri olması üçün razılıq əldə olunmuşdur. 734-ci ildə Çinə göndərilən Türk elçisi, xaqanın Çinli şahzadə ilə evlənmə tələbini qəbul etmiş olan imperatora təşəkkür məktubunu aparırdı. Lakin bu evlənmə reallaşmadı [4, s.123]. Çünki Bilgə Xaqan az öncə dediyim kimi, öz adına elçi vəzifəsini yerinə yetirmiş olan yüksək vəzifəli adamı olan (Buyruq Çor) tərəfindən 734-cü ildə zəhərlənərək öldürüldü [3, s.168]. Ancaq Bilgə Xaqan zəhirləndikdən dərhal sonra ölməmiş, Buruk Çorun özünü zəhərlədiyini anlamış, bunun üzərinə onu və bütün ailə fərdlərini və iş birlikçilərini öldürmüşdür [3, s.53]. Bilgə Xaqan 25 noyabr 734-cü ildə vəfat etmişdir [2, s.96]. Yas mərasimi isə 22 İyun 735-ci ildə olmuşdur [1, s.96]. Bilgə Xaqanın yas mərasiminə Çindən 500 nəfər qonaq gəlmişdir. Bu 500 nəfər qonaq yas mərasiminə gəlmişdir. Çin heyəti Bilgə Xaqanın da yas mərasiminə də bir çox qızıl və gümüş gətirmişdilər. Kül-Tigin yazılı abidəsi kimi Bilgə Xaqan üçün də yazılı abidə inşa edilmişdir. Bu yazılı abidə Bilgə Xaqanın oğlu tərəfindən inşa etdirilmişdir. Bilgə Xaqan üçün inşa edilmiş yazılı abidəsi də Yolluq Təkinə yazdırılmışdır. Bu abidə 1 ay 14 günə inşa edilmişdir. Nəhayət bu abidə 735-ci ildə ucaldıldı [3, s.170, 171]. Bilgə Xaqanın ölümündən sonra Göytürk Kağanlığında süqutunu bürüzə vermişdir [4, s.34].

Nəticə. Göytürk dövləti 716-734-cü illərdə daha da güclənmişdir. Hələ Bilgə xaqan 14 yaşında ikən Qərb bölgələrinin, yəni Tarduşların "Şad"ı təyin edildiyi zamandan artıq onda gələcək Göytürk Xaqanı ola biləcək imajını yaratmışdır. O, 716-734-cü illərdə bir çox ərazilərə hərbi səfərlərdə işğal etmiş olduğu ərazilər sayəsində Göytürk əraziləri genişləndirmişdir. Ancaq 731-ci il onun üçün istər həyatı, isərsə də hakimiyyəti üçün sonun başlanğıcı olmuşdur. Çünki Bilgə Xaqana hakimiyyət taxtını həvalə edən və hər zaman böyük qardaşına dəstək olan Kül-Tigin ölmüşdür. Bu ölüm ilə Bilgə Kağan çox sarsılmışdır. Bu sarsıntıların nəticəsində Göytürk hökumdarı olan Bilgə Xaqanda çox yaşamadı və 734-cü ildə vəfat etdi. Necə ki, yuxarıda qeyd etdiyim 731-ci ildə Bilgə Xaqanın qardaşı Kül-Tiginin ölümü Bilgə Xaqan üçün istər həyatı, isərsə də hakimiyyəti üçün sonun başlanğıcı olmuşdur, Bilgə Xaqanın da ölümü də Göytürk dövlətində süqutunu bürüzə vermişdir. Kül-Tigin, Tonyukuk və Bilgə Xaqanların ölümü və onlar adına ucadılmış və tarixdə "Orxan-Yenisey" yazılı daş abidələri kimi tanınan bu yazılı daş abidələr Türk xalqına miras olaraq qalmışdır. Bu miras ilk yazılı Türk qaynaqları və ilk "Türk" yazının qeyd olunduğu mirasdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Gömeç Saadəttin, "Kök Türk Tarihi", Ankara, Berikan Nəşriyyatı, 2009, s.297.
2. Kafesoğlu İbrahim, Türk Milli Kültürü, İstanbul, Ötüken Nəşriyyatı, 2016, s.447.
3. Kurat Akdes Nimet, "Göktürk Kağanlığı" // Dil və Tarix Coğrafiya Dərgisi, X/1-2, 1952, 13-56.
4. Qumilyov Lev, Qədim Türklər. Böyük xalqın tarixi, Bakı, Kitab Kulubu Nəşriyyatı, 2016, s.544.
5. Sertkaya, Osman Fikri, "Köl Tigin ce Köl-İç-Çor Kitabelerinde Geçen Oplayu Tegmek Deyimi Üzerine" Gök Türk Tarih Meseleleri, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Nəşriyyatı, 1995, s.153-159.
6. Taşağıl Ahmet, "Bilge Kağanın Vasiyeti", İstanbul, Bilge Kültür Sanat Nəşriyyatı, 2017, s.96.
7. Tekinoğlu Hüseyin, "Göktürkler", İstanbul, Kamer Nəşriyyatı, 2016, s.361.

ЭЛЬСЕВЕР ГАНИМЕТЛИ

докторант Эгейского университета, Турция

ГЁКТИОРКСКИЙ ПРАВИТЕЛЬ БИЛГА-КАГАН (716-734)

В статье упоминается Бильга-каган, правитель государства Гёктюрков в 716-734 гг. Прежде всего, имя Бильга-кагана упоминалось еще до прихода к власти в 716-734 годах

Гёктюркского правителя Бильги-кагана. Позднее упоминается приход к власти Бильга-кагана в 716 г. и его политическая и военная деятельность до 734 г.

Ключевые слова: Бильга-каган, политическая и военная деятельность, 716-734, Капганский каган, Кюль Тигин.

ELSEVAR GANIMATLI

PhD student of Ege University, Türkiye

GOKTURK RULER BİLGA KHAGAN (716-734)

The article mentions Bilga Khagan, the ruler of the Gokturk Khaganate in 716-734. First of all, the name of Bilga Khagan was mentioned before the Gokturk Khaganate ruler Bilga Khagan came to power in 716-734. Later, Bilga Khagan's coming to power in 716 and his political and military activities until 734 were mentioned.

Keywords: Bilga Khagan, political and military activities, 716-734, Kapgan Khagan, Kul Tigin.

Məqalənin redaksiyaya daxil olduğu tarix: 08 dekabr 2023-cü il.

Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 25 mart 2024-cü il.

Rəyçilər: t.ü.f.d. Boran Əziz, t.e.d. İsmayıl Məmmədov.
